

SANAT ALANINDA ONARIMIN İMKÂN LARI ÜZERİNE

ALÂRA KÜSET

KIRILGANLIK POLİTİKALARI

Sanat kurumlarının görünmez emeğe, sessizliğe ve güvencesiz ilişkilere dayalı yapısı, alanın en derin kırılma noktalarından birini oluşturuyor. Peki, bu kırılma noktası bir zaaf olmaktan çıkarıp kolektif bir dayanışma pratiğine dönüştürülebilir mi?

Birbirimize düzgün davranabilme becerisi bizce, insanların yaşama tümüyle dahil olmasıyla daha somut hale gelen özerkliği, güveni, sorumluluğu ve kolektif gücü beslemesi anlamında, toplumsal hareketleri doğrudan ilgilendirir. Barikat ve Molotofların orta yerinde mücadele ederken de, onun dışındaki zamanlarda da bakım ve aidiyetin yeni biçimleri, desteğin sessiz ve mütevazı biçimleri belirir.¹

Kırılma noktası, sanat dünyasında kimi zaman sanatçının kişisel deneyimine, duyarlılığına, incinebilirliğine, kendini açık etme biçimlerine atfedilen bir kavram olarak kullanılır. Daha can alıcı bir mesele ise kelimenin başka bir yerden kurulan anlamındadır: Sanat alanının kendisi esasen kırılma noktası olarak düşünülebilir. Bu yazıda, sanat kurumlarının yapısal kırılma noktasını ve bu kırılma noktasının onarımının koşullarını tartışmaya açacağım.

Sanat alanının kendisi kırılma noktasıdır. Bu kırılma noktası, yapısal ilişkilere, kurumsal sürekliliklere, örgütlenme pratiklerine ve bu alanın kendini düzenleme kapasitesine içkin. Burada kırılma noktası derken kastettiğim, bir zayıflık ya da eksiklik değil; dayanıklılığını dışsal ilişkiler, kişisel ağlar ve sembolik sermaye üzerinden kurmuş bir alanın kendini sürdürebilme kapasitesinin ne kadar koşullu olduğu. Sanat dünyası, görünürde özgürlük, eleştiri ve yaratıcılık idealleri üzerine kurulu; fakat pratikte bu alan, şeffaf olmayan hiyerarşilere, kurumsal belirsizliklere, kişisel otoritelerin belirleyici olduğu ilişki ağlarına ve

¹ Carla Bergman & Nick Montgomery, *Neşeli Militanlık-Toksik Zamanlarda Direnişi Örnek*, çev. G. Elçik, İletişim Yayınları, 2022.

çoğu zaman sözleşmesiz, güvencesiz, duygusal emek yoğun çalışma biçimlerine dayanıyor. Müzeler, galeriler, bienaller, kolektifler, dergiler, internet siteleri gibi çeşitli sanat kurumları idealist söylemlerinin altında genellikle son derece kırılğan örgütlenme modelleriyle ayakta kalıyor.

Bu nedenle, bugün sanat dünyasında sıkça karşımıza çıkan ifşa süreçleri -*mobbing*, taciz, sömürü veya toksik çalışma ilişkileri gibi- sadece bireysel eylem ve kişilerle sınırlı meseleler değil. Bu süreçler, alanın kendisinin kırılğanlığını açığa çıkarıyor. İfşa, bir krizi başlatmıyor; ifşa, zaten uzun süredir var olan kırılğanlığın görünür olduğu an. Asıl mesele, kurumların bu görünürlüğe hangi tepkileri verdiği ve kırılğanlıklarını nasıl ele aldığı.

Kırılğanlık Kimin Kırılğanlığı?

Sanat kurumlarının kırılğanlığının kendini en çok üç temel alanda gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu alanlar, hem alanın yapısal karakterini belirleyen hem de kriz anlarında kurumun neden kolayca çözüldüğünü açıklayan unsurlar.

Sembolik sermaye ekonomisi: Sanat dünyasında değer, çoğu zaman maddi kaynaklardan çok, tanınırlık, itibar, prestij ve ilişkisel yakınlık üzerinden kuruluyor. Pierre Bourdieu'nün kavramsallaştırdığı sembolik sermaye, sanat alanında belirleyici bir güç olarak işliyor.² Bir sanatçının, küratörün ya da kurumun değeri, elindeki parayla olduğu kadar, kiminle ilişkide olduğuyula, hangi ağlara dahil olduğuyula, hangi referansları taşıdığıyula ölçülüyor. Bu durum, kurumların iç dinamiklerini kişisel bağlara fazlasıyla bağımlı bir hale getiriyor. Bir kişinin kurumsal konumu kişisel güven ilişkilerine dayanırsa, kurumun yapısal işleyişi de bu kişisel ilişkilerin kırılğanlığına bağlanmış oluyor. Bir ismin düşüşü, tüm kurumu sallayabiliyor ve yok olmasına sebep olabiliyor.

Hiyerarşi ama protokolsüz, kuralısız bir hiyerarşi: Sanat kurumlarında iş tanımları çoğu kez belirsiz. Roller resmi olarak belirlenmiş olsa bile, gündelik pratikte “kim, kime, neye göre hesap verir?” sorusunun cevabı muğlak. Kurumsal şemalar var gibi görünüyor, ancak pratikte güç ilişkileri informal kanallardan işliyor. Bu belirsizlik, sorumluluğun paylaşılmasından ziyade, hiç kimsenin sorumluluk üstlenmemesine yol açıyor. Bir sorun ortaya çıktığında, sorunu ele alacak net bir mekanizma yok; kimin söz hakkı olduğu, kimin müdahale edebileceği, kimin hesap vereceği belirsiz. Bu yapı, hesap verebilirliği imkânsız kılıyor ve kurumu koruyucu değil, savunmasız hale getiriyor.

Bakım emeğinin görünmezliği: Kurumu gerçekten taşıyan ilişkilerin -duygusal emek, koordinasyon, iletişim, kriz taşıma, ortak alan kurma, arabuluculuk gibi- hiçbir kurumsal kaydı yok. Bu işler, çoğunlukla kadınlar ve güvencesiz koşullarda çalışanlar tarafından görünmez bir şekilde yürütülüyor. Kurum, bu emek üzerinden sürdürülebilir olsa bile, bu emeği tanımıyor, ödüllendirmiyor, hatta çoğu zaman fark etmiyor bile. Dolayısıyla kurum hem kırılğan hem de hafızasız hale geliyor. Kimin ne yaptığı, neyin nasıl yürüdüğü, hangi krizlerin nasıl atlatıldığı kayda geçmiyor. Sonuçta aynı hatalar tekrarlanıyor, aynı yükler hep aynı omuzlara biniyor.

Tüm bunlar, ifşa süreçlerinde belirginleşiyor. Kurumun vereceği yanıt çoğu zaman ya sessizlik, ya zamana yayma, ya da bireyselleştirme yönünde oluyor. “Faili uzaklaştırmak” bir çözüm gibi görünüyor, fakat failin etrafında kurulmuş olan ilişkisellik biçimi, ona dayanan güç ekonomisi, onun bıraktığı boşluğun nasıl doldurulacağına dair hiçbir plan olmadan yerli yerinde duruyor. Böylece aslında hiçbir şey değişmiyor; sadece aktörler yer değiştiriyor.

Onarımın yokluğu tam da burada başlıyor.

2 Pierre Bourdieu, “The forms of capital”, J. Richardson (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, s. 241-258, Greenwood Press, 1986. Pierre Bourdieu, *The Field Of Cultural Production: Essays On Art and Literature*, ed., R. Johnson, Columbia University Press, 1993.

İfşadan Sonra Kurum Neden Çöker ya da Donar?

İfşanın ardından kurumun karşı karşıya kaldığı ilk gerçek, kendisinin düşündüğü kadar güçlü olmadığı. Bir kurumun gücünü büyüklüğü, fon kapasitesi, tanınmışlığı ya da sanatçı portföyü değil; kriz anında ne yaptığı belirliyor. Kriz, kurumun gerçek örgütlenme kapasitesinin, dayanışma altyapısının ve hesap verebilirlik mekanizmalarının test edildiği an. Ve çoğu sanat kurumu bu testte başarısız oluyor.

Çünkü çoğu sanat kurumu, ifşa karşısında şu reflekslere yöneliyor:

Nötralize etmek: Konuyu zamana yaymak, soğutmak, gündem değiştirmek. “Şimdi doğru zaman değil,” “Daha sonra ele alalım,” “Bu konuyu derinlemesine incelemek gerek” gibi ifadeler aslında konunun kapatılması için zaman kazanma stratejileri. Gündem değiştikçe, olay unutuluyor. Hiçbir şey değişmiyor.

Bireyselleştirmek: Yapısal sorunu “kişisel hata”ya indirmek. Sorunu bir bireyin kişiliğine, psikolojik durumuna, geçmiş travmalarına bağlamak, yapının ürettiği koşulları görmezden geliyor. “O kişi öyleydi zaten”, “karakter sorunu”, “iletişim problemi” gibi açıklamalar, kurumun kendisini sorgulama gerekliliğinden kurtarıyor.

Susmak: Sessizlikle sorunu atlatabileceğini düşünmek. Sessizlik, kurumsal bir strateji olarak sıklıkla başvurulan bir yöntem. Hiçbir açıklama yapılmıyor, hiçbir pozisyon alınmıyor. Sessizlik, tarafsızlık gibi görünse de aslında mevcut güç ilişkilerini koruma anlamına geliyor. Sessizlik, failin yanında yer almak.

İmajın önceliği: Gerçek dönüşüm yerine açıklama metinleri yazmak, ama değişim için bir adım atmamak. Kurumlar, ifşa sonrası hızla “açıklama”, “özür” ya da “eylem planı” metinleri yayımlıyor. Bu metinler genellikle iyi niyetli görünüyor ama ardından hiçbir somut adım atmıyor. Metin, imaj yönetimi aracı; gerçek değişim aracı değil.

Bu reflekslerin ortak paydası şu: Kurum kendi kırılğanlığını tanımıyor. Çünkü kırıl-

ganlığı tanımak, sorumluluk almayı gerektiriyor. Sorumluluk, hesap verebilirliğin koşulu. Hesap verebilirlik ise ilişkilerin yeniden kurulabilmesi anlamına geliyor. İşte bu noktada, sanat dünyası onarıcı adalete ihtiyaç duyuyor.

Onarıcı Adalet: Kurumu Yeniden Düşünmenin Çerçevesi

Onarıcı adalet, ceza adaleti sistemine alternatif olarak geliştirilmiş bir yaklaşım. Temelde, zararın bir kişiye değil, ilişkiye ve topluluğa verildiğini kabul ediyor. Dolayısıyla onarım da yalnızca failin cezalandırılması üzerinden değil, ilişkilerin yeniden kurulması, güvenin restore edilmesi ve yapısal koşulların değiştirilmesi üzerinden gerçekleşiyor.

Onarıcı adaleti, bir failin bir mağdura zarar verdiği durumda, tarafları zorla uzlaştırmaya çalışan bir “barış masası” değil, bundan çok daha kapsamlı bir yaklaşım olarak düşünebiliriz. Onarıcı adalet, zararın ilişkiselliğini tanıyor; yani bir eylemin sadece iki birey arasında gerçekleşmediğini, bir topluluk içinde, belirli güç ilişkileri, yapısal eşitsizlikler ve kurumsal koşullar altında gerçekleştiğini görüyor. Yapının ne ürettiğini ve neyi görünmez kıldığını soruyor. “Olan oldu, nasıl devam edeceğiz?” yerine “Bu nasıl mümkün oldu?” sorusunu soruyor. Ve bu soru, kurumun kendisine dönük bir sorgulama gerektiriyor.

Sanat dünyasına uyarladığımızda onarıcı adalet, kuruma üç temel dönüşüm alanı öneriyor:

Şeffaf süreç protokolleri: Bildirim mekanizmaları kişisel değil, kurumsal olmalı. “Kime söylüyoruz?” sorusunun cevabı kişiden bağımsızlaşıp kurumsallaşmalı. Şu anda birçok sanat kurumunda, bir sorunu bildirme yolu, “güvendiğin birine söylemek”. Bu, tamamen kişisel ilişkilere ve güce dayalı bir model. Oysa kurumsal bir şikâyet mekanizması, belirli bir birime, belirli bir sürece, belirli bir protokole dayalı olmalı. Herkes neyin nerede nasıl bildirilebileceğini bilmeli. Ve bu süreç, şeffaf ve takip edilebilir olmalı.

Bağımsız ve ilişkisel arabuluculuk: Taraflar yalnız bırakılmamalı. Duygusal, sosyal ve politik yük kolektifçe taşınmalı. Onarıcı adalet süreçlerinde, arabulucular bağımsız olmalı, yani kurumun hiyerarşisinin dışında, tarafsız aktörler olmalı. Aynı zamanda, süreç sadece bireyler arasında değil, topluluğu da içine alacak şekilde tasarlanmalı. Çünkü yaşanan zarar, sadece mağduru değil, tüm topluluğu etkiliyor. Güven sarsılıyor, ilişkiler zedeleniyor, alan yaralanıyor. Dolayısıyla onarım da kolektif bir süreç olmalı.

Topluluk hafızası: Sorunlar unutularak değil, kaydedilerek ve birlikte taşınarak onarılabilir. Kurumlar genellikle geçmiş krizlerini unutmaya, arşivden silmeye, hiç olmamış gibi davranmaya eğilimli. Oysa kurumsal hafıza, onarımın temeli. Geçmişte neler yaşandı, hangi hatalar yapıldı, hangi dersler çıkarıldı? Bunlar kayda geçmezse, aynı döngüler tekrarlanıyor. Topluluk hafızası, sadece kurumsal bir belge değil, aynı zamanda kolektif bir anlatı. Yaşananlar, birlikte anlatılarak, birlikte anlamlandırılarak, birlikte taşınarak onarılıyor.

Burada mesele şu, onarım, yarayı yok etmek değil. Onarım, yaranın beraberce taşınabilir hale gelmesi. Travma teorisi bize şunu öğretiyor, iyileşme, unutmakla değil, hatırlamakla ve hatırladığını bütünleştirebilmekle mümkün. Aynı şey kurumlar için de geçerli.

Kırılma Bir Örgütlenme İlkesi Olarak Düşünmek

Kırılma çoğu zaman güce karşıt bir şeymiş gibi düşünülüyor. Kırılma olan zayıf, korunmaya muhtaç, savunmasız görülüyor. Oysa feminist bakım etiği, eko-eleştiri ve topluluk örgütlenmesi literatürleri bize başka bir şey öğretiyor: Kırılma olmak, ilişkiye açık olmak demek. Judith Butler'ın *precarity* (güvencesizlik/kırılma) kavramsallaştırmasında belirt-

Onarım, yaranın beraberce taşınabilir hale gelmesi. Travma teorisi bize şunu öğretiyor, iyileşme, unutmakla değil, hatırlamakla ve hatırladığını bütünleştirebilmekle mümkün. Aynı şey kurumlar için de geçerli.

tiği gibi, kırılma ontolojik bir durum; tüm canlılar için geçerli olan bir varoluş koşulu.³ Biz ancak başkalarına bağımlı olarak hayatta kalabiliyoruz. Dolayısıyla kırılma bir zayıflık değil, ilişkisel zorunlu koşulu.

Kırılma reddeden kurum güçlenmiyor; yalnızca katılıyor. Katılıma dayanıklılık değil, kırılmanın önkoşulu. Esnek olmayan, değişime kapalı, kendini sorgulamayan yapılar, kriz anında parçalanıyor. Çünkü hayatta kalma kapasiteleri, dışarıdan gelen baskılara direneme değil, içeriden gelen yenilenmelere açık olabilmeye yetisiyle ilgili.

Sanat dünyası bugün, kırılma saklamaya değil, kırılma üzerine dayanışma kurmaya ihtiyaç duyuyor. Çünkü dayanıklılık yalnız olmakla değil, ilişkide kalabilmekle mümkün. Onarım, geri dönüş değil, yeni bir bağlanma biçimi. Topluluk, yalnızca “bir arada olmak” değil, “birbirini taşıyabilmek”.

Bitirirken: Onarımın Politik Hali

Bu nedenle, sanat dünyasında onarım, kırılmanın iyileştirilmesi değil; kırılmanın birlikte taşınabilir hale gelmesi anlamını taşı-

3 Judith Butler, *Prearious life: The powers of mourning and violence*, Verso, 2004, (Judith Butler, *Kırılma Hayat - Yasın ve Şiddetin Gücü*, çev. Başak Ertür, Metis, 2005) ve Judith Butler, *Frames of war: When is life grievable?*, Verso, 2009, (Judith Butler, *Savaş Tertipleri - Hangi Hayatların Yası Tutulur?*, çev. Şeyda Öztürk, YKY, 2020).